

В. В. Липов, канд. екон. наук, доцент, докторант,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

КОМПЛЕМЕНТАРНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ СПЕЦИФІКИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

АНОТАЦІЯ. У роботі розглянуто особливості інституціональної складової соціально-трудоуих відносин СЕС розвинених країн. Показано їх комплементарні зумовленість. Запропоновано механізм їх моделювання в умовах пост трансформаційної економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Змішана ринкова економіка; інститути; інституціональна комплементарність; керована ринкова економіка; ліберальна ринкова економіка; соціально-трудоуі відносини; соціально-економічні системи; системна, структурна, функціональна, комплементарність

АННОТАЦІЯ. В работе рассмотрены особенности институциональной составляющей социально-трудоуих отношений СЭС развитых стран. Показана их комплементарная обусловленность. Предложен механизм моделирования социально-трудоуих отношений в условиях пост трансформационной экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Институти; институциональная комплементарность; либеральная рыночная экономика; системная, структурная, функциональная, комплементарность; смешанная рыночная экономика; социально-трудоуые отношения; социально-экономические системы; регулируемая рыночная экономика.

ANNOTATION. In the article the features of institutions constituent of industrial relations of SES of the developed countries are considered. Their complementary conditionality are shown. The mechanism of their design in terms post of transformation economy is offered.

KEY WORDS. Coordinated market economy; industrial relations; institutional complementarity; institutions; liberal market economy; mixed market economy; socio-economic systems; system, structural, functional, complementarity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Провал спроб швидкого переходу до ринкової економіки на основі широкого запозичення ліберальних інститутів, характерних для англосаксонської соціально-економічної моделі (СЕМ), глибока трансформаційна криза на пострадянському просторі, довготривала стагнація економіки більшості країн, що розвиваються, зумовили зростання інтересу до вивчення специфіки економічного устрою країн. Увага зосереджується на дослідженні особливостей інсти-

туціональних систем найбільш розвинених країн світу. Розглядаючи соціально-економічні системи (СЕС) як єдине, цілісне явище, вчені виділяють такі їх складові, як специфіка виробничих відносин, корпоративного управління, фінансування, формування професійних знань та освіта, міжфірмові відносини, соціальне забезпечення. Вже самий перелік сфер, обраних авторами в якості ключових, свідчить про визнання значення соціально-трудова відносин у формуванні моделей економічного устрою. Хоч цей перелік в окремих підходах відрізняється, але їх поєднує впевненість у взаємній обумовленості інститутів як у межах кожної з обраних структур, так і між ними, комплементарності інституціональної структури СЕС.

Зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями. Набувають широкого розповсюдження дослідження взаємозв'язку між трудовими відносинами і особливостями інституціонального устрою СЕС. Серед авторів, що пропонують цілісні концепції, варто назвати Б. Амбале, М. Аокі, Р. Буайє, Р. Дора, П. Холла і Д. Соскіса [1; 2; 7; 9]. Цікаву інформацію про дослідження формування СЕС пост перехідних країн містить огляд Я. Драхокупіла [3]. Особливого значення в світлі трансформації СЕС України, перетворень у сфері соціально-трудова відносин зокрема, мають роботи, в яких розглядається процес формування змішаних (гетерогенних трансформаційних) СЕС. У тому числі праці Дж. Кемпбела [8], С. Мартіна та Д. Сванка [10], В. Михненко [12], О. Моліна та М. Родеса [11].

Постановка завдання. Метою роботи є узагальнення досвіду дослідження комплементарної взаємодії елементів СЕС, що зумовлюють особливості організації соціально-трудова відносин у країнах, які належать до різних моделей СЕС і визначення на цій основі перспективного напрямку та інструментарію моделювання і формування національної системи соціально-трудова відносин.

Результати. Концепції інституціонального устрою СЕС можна розподілити на кілька напрямків. До першого відносяться ті, що розглядають узагальнену структуру інституційної системи у якості головної її економічної характеристики, і вже виходячи з неї виводять довготермінову еволюцію окремих сфер відтворювальної діяльності в межах всього суспільства в цілому. Відповідно й інститути, що беруться до уваги в першу чергу, охоплюють своїм впливом одразу кілька соціальних сфер. До цієї групи перш за все слід віднести теорію регуляції (ТР) [1]. Другий підхід зосереджує увагу на окремих секторах економіки. Відповідно до мети дослідження, нас цікавлять роботи, що розглядають такі сектори,

як виробничі, трудові відносини, соціальна сфера, освіта й професійна підготовка. Особливості СЕС у цьому напрямку досліджень розглядаються як середовище, що впливає на соціально-трудова відносини і зазнає зворотного впливу [11]. Проміжну позицію займає підхід, згідно з яким вихідною одиницею аналізу виявляються саме окремі сектори економічної діяльності, але вони розглядаються як підвалини більш широкої системи сфер господарчої діяльності, що лише в комплексі формують специфічну СЕС. Дослідженню підлягає комплементарність як між інститутами в межах окремої сфери, так і комплементарність цих сфер. До цього напрямку досліджень відносяться концепції множинності варіантів капіталізму (КМВК) [9] і соціальних систем виробництва та інноваційності (ССІВ) [7].

У кінцевому підсумку ми маємо справу з двома принципово відмінними поглядами на процес еволюції економічних систем, витоки і механізми інституційної трансформації. У випадку з КМВК акцентується увага на функціональній складовій, безперервному пошуку мікроекономічним суб'єктом шляхів найбільш ефективного використання наявних ресурсів, точки рівноваги, в умовах середовища, що постійно змінюється. Ми маємо справу з функціональною ІК. ТР, навпаки, акцентує увагу на зумовленості діяльності мікроекономічних суб'єктів їх ієрархічною підпорядкованістю в межах соціальної структури. От же напрям інституціональних трансформацій задається зовні. Ми маємо справу з структурною ІК. Концепція ССІВ у такому випадку може розглядатися як спроба часткового поєднання обох підходів.

Логічним продовженням досліджень у цьому напрямку є запропонована автором концепція системної комплементарності, що поєднує структурну і функціональну її складові. Структурна ІК (СК) характеризує відповідність інститутів, що розташовуються на нижчих рівнях інституціональної ієрархії принципам, що закладаються в її основу. Функціональна ІК (ФК) — ізоморфізм інститутів, які розташовуються на одному рівні інституціональної системи і спільно забезпечують ефективне виконання нею певних функцій [4—6]. Якщо СК забезпечує єдність суспільного відтворення виходячи з домінуючого принципу соціальної орієнтації, то ФК — ефективність організації виробництва, розподілу і використання господарчих благ. На рис. 1 представлено основні складові структурного (ієрархічного) та функціонального (горизонтального, рівень економічних інститутів) компонентів ІК.

Запропонований нами двовимірний підхід до визначення системної ІК дозволяє покласти край суперечці між прихильниками

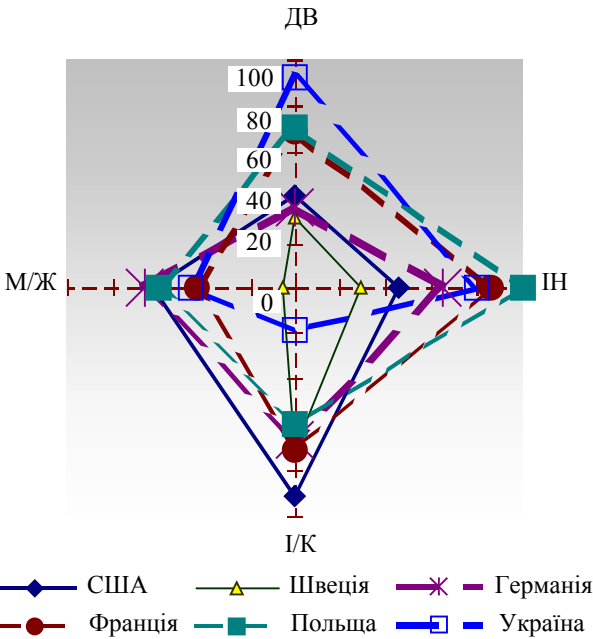
культурологічного підходу до пояснення особливостей існуючих СЕС та його критиками, що абсолютизують домінування в економічній діяльності суцього утилітарного, раціонального розрахунку. Якщо основу СК складають ціннісно-раціональні орієнтації суб'єктів господарювання, то ФК — їх цільова раціональність. Соціальні орієнтації задають загальний дискурс формування відповідних інститутів. Їх специфіка в межах конкретної СЕС задається такими чинниками, як природно-географічні та кліматичні умови, природно-ресурсний потенціал, національна культура, попередній історичний досвід (Path dependence), особливості укладу господарювання, структура економіки, зовнішнє оточення.

Рис. 1. Компоненти структурної ІК СЕС

Представлені на рис. 2 ціннісні профілі країн, що належать до різних СЕМ (США — ліберальна ринкова економіка (ЛРЕ); Швеція і Германія — координована ринкова економіка (КРЕ) (рейнський і північно-європейський вірianti); Франція — змішана ринкова економіка (ЗРЕ), Польща і Україна — постперехідна економіка) однозначно вказують на культурну зумовленість витоків їх формування. Ці профілі в цілому представляють особливості соціальної орієнтації країн, що відносяться до відповідних

моделей. Вони свідчать про наявність безпосереднього зв'язку між цими орієнтаціями та особливостями соціально-економічного устрою країн. СК через ієрархічні зв'язки між пріоритетними ціннісними орієнтаціями, ідеологічними, політичними, правовими та економічними інститутами дозволяє простежити логічну цілісність і непротиворічність вихідних принципів побудови СЕС. ФК, з одного боку, відбиває ізоморфізм комплексу інститутів певного рівня СЕС характеру соціальної спрямованості, що закладається на вищому рівні інституціональної ієрархії, а з іншого — їх функціональну повноту і цілісність, що дозволяє успішно забезпечувати суспільне відтворення в межах СЕС.

ДВ — дистанція влади, 3Н — запобігання невизначеності, І/К — індивідуалізм/колективізм, М/Ж — мужність / жіночність. Сто балів на відповідній шкалі свідчить про максимальні дистанцію влади, індивідуалізм, мужність, запобігання невизначеності

Рис. 1. Профіль національних культур країн, що представляють різні СЕМ за Г. Хофстедом,

Розглянемо ІК основних моделей СЕС. *ЛРЕ (англосаксонська СЕМ, ринковий капіталізм)*. Структурна ІК має послідовний

характер, вибудовується виходячи з абсолютного домінування принципу індивідуалізму. На його забезпечення спрямовується ідеологія субсидіарності, федеративний державний устрій з дво-партійною політичною системою, побудованою за принципами боротьби за владу і противаг, мажоритарна виборча система, загальне право, ідеологія якого спрямована на пріоритетний захист інтересів індивіду. Основні елементи інституціональної інфраструктури: ринок, великі корпорації, місцеві співтовариства. *Функціональна ІК носить яскраво виражений послідовний характер*. Ринок — основний інструмент забезпечення комплементарних відносин між усіма учасниками виробничого процесу. Потужна конкуренція на розвинених товарних ринках на основі якісних характеристик товару. Розвинені фінансові ринки з ключовою роллю біржі. Асоціації роботодавців та профспілок фрагментовані й слабкі, не здатні, та й не ставлять за мету формулювання спільних інтересів. Вони швидше суперники, що конкурують за розподіл благ. Перенесення активності профспілок на рівень фірми цілком відповідає домінуючій логіці. Відбувається ерозія механізму колективного встановлення рівня заробітної плати. Виробничі відносини децентралізуються й індивідуалізуються. Ринок праці диференціюється згідно з рівнем професійних знань і навичок. Зростає диференціація доходів. Основним критерієм оплати праці є її результат. Фірми мінімізують витрати на формування професійних знань. Вони, як форма економічного блага і капіталу, набувають індивідуалізованого характеру. Працівники розглядають їх як особистий капітал. Зникають стимули до формування специфічних знань і вмінь. Державна система освіти спрямовується на формування універсальних знань. Спекулятивне джерело доходу отримує пріоритет перед доходом від трудової діяльності. Мінімізуються витрати на соціальний захист населення. Під впливом розповсюдження практики лобювання власних інтересів з боку потужних виробників держава бере на себе функції захисту від зовнішнього тиску.

КРЕ (Соціал-демократична континентальна СЕС, рейнський і північноєвропейський варіанти). Структурна ІК вибудована послідовно, ґрунтується на корпоративізмі, як ідеології усвідомленої, добровільної відмови індивідом, інтереси якого вважаються первинними, від частини своїх прав (ресурсів) на користь корпорації з розрахунку на підвищення віддачі від їх спільного використання, а, отже, й зростання особистої вигоди. Політична система спрямовується на досягнення консенсусу між основними соціальними групами, пропорційна й змішана вибор-

ча система, цивільне право, побудоване на ідеології пріоритету суспільного інтересу, з суттєвим впливом загального права в північно європейських країнах. Основні елементи інституціональної інфраструктури: корпорації, асоціації, держава, місцеві співтовариства, ринок. *Функціональна ІК забезпечує послідовність зв'язків як у межах окремих сфер суспільного відтворення, так і між ними.* Держава встановлює і контролює правила взаємодії основних учасників господарчого процесу, забезпечує недопущення надмірного розшарування суспільства, виступає активною стороною переговорного процесу між профспілками та об'єднаннями роботодавців, здійснює сама і виступає гарантом інвестицій роботодавців в формування професійних навичок персоналу. Конкуренція на основі якості пропонованих товарів та послуг вимагає наявності кваліфікованої робочої сили. Фінансова система розвинена і базується на провідній ролі банків, афільованих у виробничі структури і зацікавлених у довгостроковому співробітництві. Умови праці та її оплати встановлюються в централізованно-договірному порядку (особливо в країнах з Північноєвропейською СЕМ). Діють добре організовані і скоординовані профспілки та організації роботодавців. У випадку з північноєвропейською моделлю, вони за участі держави централізовано погоджують рівень заробітної плати та умови її оплати. У випадку з рейнською моделлю профспілки організовані на секторальному рівні, значний вплив зберігає система участі найманих робітників в управлінні підприємством. Основні критерії оплати праці: посада, професійна кваліфікація, результати праці. Профспілки беруть на себе суттєву частину завдань з соціальної підтримки найманих робітників, перепідготовки кадрів, приймають участь у законодавчій діяльності. В результаті формуються потужні крос-класові коаліції, що здатні виробити і ефективно захистити свої спільні інтереси. Саме така взаємодія є основою формування комплементарних відносин в інституціональній системі. Професійна підготовка і знання розглядаються як суспільно-корпоративний і приватний капітал.

Особливий інтерес у якості зразка для постперехідних економік представляє **ЗРЕ (північноєвропейська (середземноморська) СЕМ; державний, публічний капіталізм**, Франція, Греція, Іспанія, Італія, Португалія). Ця модель займає проміжні позиції між ЛРЕ та КРЕ. Специфіку *структурної ІК* СЕС країн, що відносяться до цієї групи пояснює переважний колективізм (Португалія, Греція) або протирічне поєднання досить високого рівня індивідуалізму (Франція, Італія) зі значним запобіганням невизна-

ченості і суттєвою дистанцією влади. Католицизм, що є домінуючою релігійною конфесією (за винятком Греції), також засуджує надмірний утилітаризм індивідуалістичної поведінки. Відповідно в суспільстві формується негативне відношення до суто ринкових способів координації. З іншого боку відсутні традиції взаємодії представників різних верств суспільства, а, отже й інститути, що могли б взяти на себе функції координації соціальної взаємодії, створення суспільних благ. Їх вимушено приймає на себе держава. Амбівалентність соціальної спрямованості ціннісної системи проявляється на рівні ідеологічних, політичних, економічних інститутів. Лише на рівні правої системи однозначно домінує романський напрям цивільного права. Основні елементи інституціональної інфраструктури: держава, сімейні корпорації, бізнесмережі, ринок. Характерна значна територіальна (Північ/Південь) та секторальна (великий/малий бізнес) неврівноваженість. Держава забезпечує компенсаторний механізм впровадження, розповсюдження і консолідації комплементарних інститутів. Її вплив значний у сфері великого бізнесу і недостатній — у малому. *Функціональна ІК стає заручником амбівалентності ієрархічних інституціональних відносин.* Рівень конкуренції на слабо розвинених товарних ринках незначний, переважає цінова конкуренція. Система фінансування заснована на значно концентрованих банках. Фінансові ринки слабо розвинені, пропозиція підприємницького капіталу незначна. Рівень організованості профспілок і роботодавців проміжний між ЛРЕ та КРЕ, високий у сфері великого бізнесу і слабкий у малому і середньому. Їм вистачає ресурсів щоб ветувати заходи, що не відповідають їх інтересам. Успіх у значній мірі залежить від здатності лобювати інтереси в державних структурах. Основні критерії оплати праці — посада, статус, результат. Структура виробничої сфери не вимагає висококваліфікованої робочої сили. Виробниче навчання має поверховий характер, рівень освіти незначний. Виробничі стратегії базуються на низькому рівні оплати праці. Працівники не стимулюються до інвестицій у професійні знання. Системи підтримки доходів фрагментовані і демонструють значну поляризацію обсягів розподілу між соціальними групами. Держава загального добробуту поєднує елементи британської і германської систем, значно менш розвинута, ніж в інших промислово розвинутих країнах і має риси патерналізму і клієнтізму. Системи охорони здоров'я, хоч і мають універсальний характер, але слабо розвинені, є великий розрив між державним і приватним секторами. Слабкість держави частково компенсується суттєвою роллю в соціальному захис-

ті традиційних сімейних відносин. Суттєву роль у сфері соціального захисту зберігає за собою і церква. В цілому досвід Італії та Іспанії свідчить про можливість формування досить ефективної моделі економічного розвитку і в умовах ЗРЕ. Економічний успіх залежить від уміння уряду визначити суспільний інтерес і спрямувати ринковий механізм на його досягнення.

Україна. *Структурна ІК*. Значна дистанція влади у поєднанні з високими рівнями запобігання невизначеності й колективізму створюють несприятливі умови формування СЕС, у якій на ринок покладалась би вся відповідальність за забезпечення взаємодії господарюючих суб'єктів у процесі суспільного відтворення. А саме на це початково орієнтувалися реформатори. Має місце вихідна некомплементарність основи формування інституціональної системи з інститутами, які спробували впровадити. Результатом стало формування «інституціональних пасток», спотворення як задумів реформаторів, так і суспільної свідомості. Основні елементи інституціональної інфраструктури: держава, великий бізнес, ринок. Структурна некомплементарність у свою чергу породжує дисфункціональність на рівні *функціональної ІК*. Змістовна її характеристика міститься в роботі В. Михненко [12]. Конкуренція на товарних ринках має переважно ціновий характер, обмежується адміністративними бар'єрами, які розповсюджуються на підприємницьку діяльність у цілому, створюють перепони для торгівлі та інвестицій. Має місце високий рівень монополізації та концентрації капіталу. Фінансовий сектор незначний, недорозвинений, заснований на банках. Украй слабкі фінансові ринки, обмежені можливості корпоративного контролю, основні інвестори — через офшори національні бізнес структури. Зберігається виражений трипартизм, координований і регульований ринок праці, формально високий рівень захисту найманих робітників, збереження високої частки членства у профспілках, кооперативні виробничі відносини. Основні критерії оплати праці: посада, сфера діяльності, результат. У сфері соціального захисту формально впроваджена ліберально-універсалістська держава загального добробуту з помірним рівнем втручання держави, що розповсюджується на пенсійне забезпечення, втрату роботи й працевдатності. Обмежені витрати на охорону здоров'я. Державна система освіти спрямована на формування вмінь, що можуть знадобитися в багатьох сферах діяльності. Помірні суспільні витрати переважно у вищу освіту. Суттєво розвинене професійне навчання та обмежена безперервна освіта. Сильна система вищої гуманітарної та технічної освіти.

Висновки. Аналіз моделей соціально-трудових відносин СЕС розвинених країн показав близькість економічних моделей пост-перехідних країн, України зокрема, до моделі ЗРЕ. Передумови цього містяться в соціальній спрямованості ціннісних орієнтацій, властивих національній культурі господарювання, сформованому попередньою системою базисі, ліберальному характеру реформ на їх початковому етапі. Застосування дворівневої концепції системної ІК СЕС дозволило виявити об'єктивні передумови дисфункціональності сформованих у процесі реформ інститутів. Вони полягають, з одного боку в неготовності суспільства прийняти засновані на індивідуалістичних цінностях інститути ліберальної ринкової економіки, а, з іншого, — у відсутності традицій і інституціонального механізму консенсусного колективного погодження інтересів різних соціальних груп. Така ситуація є передумовою формування змішаної ринкової економіки, коли координацію процесу суспільного відтворення і виробництво суспільних благ бере на себе держава. Амбівалентність ціннісних засад соціальних орієнтацій ускладнює можливості формування СК, що в свою чергу посилює нестабільність і загрози виникнення дисфункціональності на рівні ФК. Кризові явища в економіці Греції, їх загроза в економіках Іспанії, Італії, країнах ЗРЕ, у світлі запропонованої концепції системної ІК можна пояснити ускладненням умов для формування стабільно комплементарної інституціональної системи, відсутністю основи навколо якої могли б вибудовуватися соціальні взаємозв'язки, коли навіть незначні зрушення в окремих елементах СЕС здатні викликати суттєві біфуркації на рівні системи в цілому. Відповідно зростає значення моделювання комплементарних зв'язків між інститутами в рамках та між окремими сферами суспільного відтворення і формування на цій основі цілеспрямованої економічної політики, в т.ч. сфері соціально-трудових відносин.

Література

1. Буайе Р. Теория регуляции / Р. Буайе. — М.: РГГУ, 1997. — 213 с.
2. Дор Р. Различия Японской и англо-саксонской моделей капитализма // Экономическая социология. — Т. 9. — 2008. — № 1. — С. 65—78.
3. Драхокупил Я. Постпереходные варианты политического и экономического развития стран Восточной Европы и бывшего Советского Союза / Я. Драхокупил // Мир России. — 2009. — № 3. — С. 39—60.
4. Липов В. Институциональная комплементарность в формировании и развитии национальных социально-экономических систем стран мира // Terra Economicus. Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2009. — Т. 7. — № 4. — С. 51—67.

5. *Лунов В.* Институциональная комплементарность и морфология социально-экономических систем // Бизнесинформ. — 2010. — № 2. — С. 129—125.

6. *Лунов В.* Міжнародна економіка: світова економіка та міжнародні економічні відносини. Модуль 1. — К.: Професіонал, 2008. — 368 с.

7. *Amable B.* (2003) *The Diversity of Modern Capitalism* / B. Amable.- Oxford: Oxford University Press.

8. *Campbel J.* (2007) *The Varieties of Capitalism and Hybrid Success. Denmark in the Global Economy* / J. Campbel, O. Pedersen // *Comparative Political Studies*. — V 40, № 3. — P. 307—331.

9. *Hall P.* (2001) *An introduction to varieties of capitalism* / P. Hall, D. Soskice // *Varieties of capitalism: the institutional Foundations of Corporative Advantage*. — Oxford: Oxford University Press. — P. 1—68.

10. *Martin C.* (2004) *Does the Organization of Capital Market: Employers and Active Labor Market Policy in Developed Capitalist Democracies* / C. Martin, D. Swank // *American Political Science Review*. — № 98 (4).

11. *Molina O.* (2007) *Conflict, Complementarities & Institutional Change: Reforming Production & Protections Systems in Mixed Market Economies* / O. Molina, M. Rhodes // *Beyond Varieties of Capitalism: Contradictions, Complementarities & Chang*. — Oxford: Oxford University Press. — P. 223 — 253

12. *Mykhnenko V.* (2007) *Strengths and Weaknesses of Weak Coordination* / V. Mykhnenko // *Beyond Varieties of Capitalism: Contradictions, Complementarities & Chang*. — Oxford: Oxford University Press. — P. 351—378

Стаття надійшла до редакції 10.06.2010 р.

УДК 331.102

М. А. Мажар, аспірант,
Житомирський державний технологічний університет

ВПЛИВ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто трудові ресурси як складову конкурентоспроможності підприємств. Визначено конкурентні переваги працівників та їх зв'язок із конкурентними перевагами підприємства. Запропоновано напрямки розвитку кадрової політики для досягнення найефективнішого використання трудових ресурсів підприємства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Трудові ресурси, людський капітал, персонал, кадровий потенціал, кадрова політика, конкурентоспроможність.